

GRIMM-MESÉK 19. SZÁZADI MAGYAR PONYVÁKON.
ISMERTETÉS EGY KÉSZÜLŐ FORRÁSKIADVÁNYRÓL¹

A dolgozat egy különleges forráscsoportot középpontba állító kötet munkaváltozatát szeretné ismertetni. A tervezett *Grimm-mesék magyar ponyvákon (1860–1900)* című szöveggyűjtemény a magyar nyelvű ponyvákon a 19. században megjelent Grimm-mesékből nyújt válogatást. E szövegközlés célja, hogy ráirányítsa a figyelmet a magyarul megjelent Grimm-mesék sajátos és többszörösen rétegzett szöveg hagyományára, ezen túl pedig adatokat és szempontokat szeretne kínálni a mesei tartalmú ponyvanyomatványok kutatásához, a Grimm-mesék magyar recepciójához valamint folklorizációjához. Ilyen jellegű forráskiadás ez idáig nem készült, noha az irodalom és a folklór határterületén lévő ponyvai meseanyag számos tanulsággal szolgálhat mindkét tudományterület számára. A hazai folklorisztikában több mint száz éve köztudott, hogy a Jacob és Wilhelm Grimm által összeállított, a világon talán legtöbb nyelvre lefordított mese-gyűjtemény, a *Kinder- und Hausmärchen* (a továbbiakban: KHM, első kiadása: GRIMM, 1812/1815) egyes szövegei hatással voltak a magyar szájhagyományozó szóbeliségre (RÓNA-SKLAREK, 1912; FARAGÓ, 1969), e hatás azonban részleteiben és folyamatában máig szinte tökéletesen ismeretlen. A folklorisztikai szakirodalomban bűvópatakként él az feltételezés, miszerint a Grimm-mesék elterjesztésében a szóbeliség és az írásbeliség között elhelyezkedő, sajátos létmódú ponyvanyomatványok fontos közvetítő szerepet játszottak. A jelenség tudományos vizsgálatának igénye számos alkalommal megfogalmazódott,² néhány kivételtől (pl. SOLYMOSSY, 1913; DÉGH, 1988; DOMOKOS, 2019a) eltekintve azonban konkrét adatokkal máig sem támasztották alá. Mikor és mely Grimm-mesék jelentek meg magyar nyelven ponyvákon? Tudható-e, hogy honnan, milyen kiadványokból származnak ezek a szövegek? Mely nyomdák voltak aktívak e szövegek előállításában? A ponyvaszerzők milyen jellegű átalakításokat eszközöltek forrásaikon? Egyáltalán mérhető-e az, hogy mennyiben befolyásolta e kiadványtípus a szájhagyományozó meseismeretet? A Grimm-meseponyvák összegyűjtését és közzétételét ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása ösztönözte.³ Az olcsó, tömegesen terjesztett füzetes ponyvanyomatványok (népiratkák) összegyűjtése és vizsgálata iránti tudatos törekvé-

¹ A kézirat elkészültét az NKFIH a PD 124746 és az FK 132220 pályázatok keretében támogatta.

² Turóczy-Trostler József a Grimm-mesék ponyvai recepciójára, mint igen gazdag és kiaknázatlan forrásanyagra utalt (TURÓCZI-TROSTLER, 1936, 117.), évtizedekkel később Ortutay Gyula még mindig csak arról írt, hogy hasznos volna a Grimm mesék magyar paraszti adaptációjának az útját végigkövetni (ORTUTAY, 1963, 330.). A népmesék ponyvai úton való elterjedéséről lásd Dégh Linda részletes szövegelemzését (DÉGH, 1946–1947).

³ A ponyván megjelent meseszövegek feltárását 2015-ben a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj segítségével kezdhettem meg.

sek több mint két évszázados múltra tekintenek vissza.⁴ Ipolyi Arnold több írásában is bizonyította a népmesék kapcsán a populáris olvasmányok szájhagyományozó szóbeliségre gyakorolt hatását (IPOLYI, 1855a, 1855b, 1858). Ebben a megvilágításban különösen érdekes, hogy ő maga több meseszöveget is közvetített ponyvára, melyeket Czéh Sándor magyaróvári nyomdász jelentetett meg az 1850-es években.⁵ A magyar népköltészet első antológiasorozata a Kisfaludy Társaság égisze alatt megjelent Magyar Népköltési Gyűjtemény (a továbbiakban MNGy), elindításakor a népköltészet kiaknázható forrásaiként számolt a populáris írásbeliség jellegzetes megnyilvánulásaiával is. A társaság 1863 nyarán közzölt gyűjtési felhívásában a különböző, a mai folklór-felfogásunkba illeszkedő népköltési műfajok mellett a gyűjtők figyelmét a kéziratossá énekeskönyvekben és a ponyvanyomtatványokban megjelenő hagyományanyagra is ráirányította. A szerkesztői koncepció az volt, hogy a magyar népköltészetet reprezentáló gyűjtemény összeállításakor a beküldött ponyvák szöveganyagát is felhasználják.⁶ Ugyanígy járt el korábban Erdélyi János is a *Népdalok és mondák* szerkesztése során. Ezen elgondolás a modern folklorisztika számára ugyan idegennek tűnik, logikusan illeszkedik azonban a kor közköltészetének írásos szöveggondozási eljárásához.⁷ Mindezzel csupán azt szerettem volna érzékeltetni, hogy a ponyvanyomtatványok a népköltészetéről való gondolkodás kezdetei óta érvényes kutatási szempontként voltak jelen, melynek leírására az írásbeliség-szóbeliség kategóriái meglehetősen szűkösek és bizonytalanok tűnnek. Az utóbbi évtizedekben öröndetes módon mind több kutató érdeklődését keltették fel a különböző karakterű populáris olvasmányok, melyeknek szöveganyagáról, keletkezéséről és felhasználásáról egyre többet tudunk.⁸ Ugyanakkor még mindig nagyon kevés ismerettel rendelkezünk a ponyvák oralitáshoz fűződő viszonyáról vagy arról, hogy az alapvetően a középosztály kulturális termékeként ismert ponyvanyomtatványok hogyan váltak a társadalom nagy részét kitevő vidéki (többségében) agrárnépesség népszerű és még a 20. században is kedvelt fogyasztási cikkévé. Az eddigi adatok alapján úgy tűnik, hogy ez az akkulturációs folyamat a 19. század közepén kezdődött és a korszak művelődéspolitikájának köszönhetően a kötelező népoktatási törvény (1868. évi XXXVIII. tv.) bevezetésével egyre nagyobb szerepet kapott az alsóbb, homogénnek távolról sem

⁴ A ponyvakutatás történetéről és a magyarországi ponyvakultúra társadalomtörténetéről lásd: POGÁNY, 1978; MIKOS – CsÖRSZ, 2019.

⁵ A korszak több klasszikusnak tekintett mesegyűjtését is felhasználták populáris nyomdatermékek előállításához (Ipolyi meséin kívül többek között Mailáth János, Gaal György, Szemere Krisztina, Erdélyi János, Kriza János meséinek ponyvai/kalendáriumi átvételéről is tudunk. Minderről bővebben: DOMOKOS, 2015, 45–72., 2019b, 418–421.

⁶ „A ponyva-irodalom termékeit is óhajtja bírní a társaság, a legrégebb időkől a legujabbig. Ha belőlük könyvtárban egy lehető teljes gyűjteményt rendezhetne, érezhető hiányt pótolna, más részről pedig örömet *felhasználná belőle mindazt, mit népköltési gyűjteményben csak felhasználhatni.*” A felhívást Gyulai Pál fogalmazta, ám az akkori titkár neve alatt jelent meg: GREGUSS, 1863; GYULAI, 1961, 617–620. (Kiemelés: D. M.).

⁷ Az MNGy első sorozataként ismert *Népdalok és mondák* (ERDÉLYI 1846–1848) köteteinek Erdélyi János által érvényesített textualizációs eljárásairól és közköltészeti forrásairól lásd: CsÖRSZ, 2014.

⁸ Néhány fontosabb alapvetés: SCHENDA, 1970, 1976; POGÁNY, 1978; KÜLLÖS, 2004; CsÖRSZ, 2009, 2016; MIKOS, 2010.

tekinthető társadalmi rétegek kulturális életében. Ennek a hatásnak a felméréséhez kíván a készülő szöveggyűjtemény fogódzókat nyújtani.

A Grimm-mesék szöveg hagyományának rétegei (kompiláció, edíció, adaptáció)

Egy hosszú, írásbeli szövegvariánsok sorozatából álló alakulástörténet eredményeként jelentek meg a Grimm-mesék magyar nyelvű ponyvaváltozatai. A fentiek fényében bármennyire is bornírnak tűnik, mégis érdemes eltöprengeni azon a kérdésen, hogy a Grimm-mesék az írásbeliséghez vagy a szóbeliséghez tartoznak-e, illetve hogy a komplikált szövegfejlődés különböző állomásai hol helyezkednek el a népköltészet–közköltészet–irodalom hipotetikus rendszerében? Ehhez először is a szövegkeletkezés egyes rétegeit kell elkülöníteni egymástól. Első rétegnek az „eredeti”, azaz a Grimm fivérek életében, általuk megjelentetett meseszövegeket (autorizált szövegváltozatokat) tekintem.⁹ A Grimm testvérek munkásságukkal a német nemzeti kulturális örökségre kívánták ráirányítani kortársaik figyelmét, ennek szellemében mesegyűjteményük összeállításához különböző történeti és recens, írott és szóbeli forrásokat használtak fel. Már ennyiből is sejthető, hogy ha a KHM-nek csupán egyetlen kiadása létezne, a szövegek státuszának megítélése akkor sem volna egyszerű feladat. A nemzetközi Grimm-filológia azonban utánozhatatlan alaposággal azt a folyamatot is feltárta, ahogyan a fivérek, elsősorban Wilhelm a KHM egyes meséinek megfogalmazásán és a kötetek összeállításán évtizedeken keresztül, kiadásról kiadásra változtatott. A Grimm-mesék a polgári ízlés elvárásainak megfelelő folytonos szövegmódosításoknak és szerkesztői munkálatoknak köszönhetően a 19. században (egymással párhuzamosan) több szövegváltozatban voltak forgalomban.¹⁰ A népi eredetüként feltüntetett, de szerzői szövegalkításon átesett, a szóbeliséggel és az írásbeliséggel sajátos, sokszorosán összetett viszonyban álló Grimm-mesék sem a népmese, sem a műmese kategóriákba nem illeszkednek. A népmese egy elképzelt, ideális, népies stílust imitáló írásban rögzített formájára a könyvmese (Buchmärchen) terminus használatos, melyet a szövegfolklorisztika éppen a Grimm-mesékre alakított ki.¹¹ A Grimm testvérek szövegalkító eljárása során egy többszörösen rétegzett szöveg hagyományú új korpusz jött létre, amely az európai művelődésre óriási hatást gyakorolt, nem csak azzal, hogy meghatározta, mit tekintsen az

⁹ A Grimm testvérek meséinek teljes és szövegű magyar fordítása Márton László és Adamik Lajos gondozásában először 1989-ben jelent meg. Legutóbbi, harmadik kiadása: GRIMM, 2009. Grimmék szövegalkító munkája során nemcsak bővült a korpusz, de számos mese ki is került a gyűjteményből. Az 1857-es utolsó szerzői változaton alapuló kanonikus kiadásokban nem szereplő Grimm-mesékből is olvashatunk válogatást magyarul GRIMM, 2016.

¹⁰ A KHM-nek a fivérek életében hét teljes és tíz „kis”-nek nevezett, válogatott kiadása volt. Az utolsó, 1857-es szerzői változat képezi a későbbi sztenderdizált kiadások alapját. A kötet keletkezéstörténetének legkiválóbb magyar nyelvű összefoglalását Nagy Ilona adta: NAGY I., 2015.

¹¹ Elizabeth Wanning Harries meglátása az, hogy a Grimm-mesék közelebb állnak a műmesékhez (Kunstmärchen) mint a könyvmesékhez (Buchmärchen), mert annak ellenére, hogy a legtöbbjükben a néphagyomány egyes elemei megtalálhatóak, valamennyi mesét alapvetően művelt mesélők (beleértve magukat a fivéreket is) formálták a ma ismert, sztenderd alakjukra (HARRIES, 2003, 7.).

értelmiség népmesének és hogy mi módon kell azt közzétenni, de azzal is, hogy a gyűjtemény egyes meseszövegei a számtalan újrakiadás révén önálló életre keltve vándoroltak és terjesztettek el, illetve egységesítettek típusokat és motívumokat. Amennyiben tehát a KHM különböző szövegváltozatai képezik a Grimm-mesék szöveg hagyományának kiinduló szövegbázisát, a második réteg az egyes Grimm-mesék fordításaiból/átdolgozásaiból állhat össze. A Grimm-mesék magyar recepciója az 1840-es évektől kezdve a gyerekirodalom keretében zajlik.¹² A gyerekeknek készített fordításokra általánosságban jellemző, hogy sokkal szabadabb szövegkezelési gyakorlat eredményeként jönnek létre, mint az elit irodalmi kánonon belül elhelyezkedő művek. A 19. századi fordításokra különösen igaz, hogy az idegen nyelvű művek magyarosított átdolgozásokként jelennek meg a nemzeti olvasóközönség előtt (SHAVIT, 1986, 17.).¹³ A nemzetközi gyerekirodalom-történeti kutatások fordításeleméleti reflexióiban az utóbbi időben egyre inkább előtérbe kerül a közvetítő, a fordító személye és szövegalkításban játszott szerepe. Mindezek mögött az a felismerés húzódik, miszerint a közvetítő egyének gyermek-, illetve irodalom-felfogása alapvető hatással van a mű adaptációjára, a fordító/átdolgozó a társadalmi elvárások keretei között egyedi módon formálja át az alapul vett szöveget (OITTINEN, 2000). Az első magyar Grimm-fordítóként ismert Nagy István például a magyar népköltészet tipikus elemeit és fordulatait illesztette Grimm-magyarításaiba (DOMOKOS, 2020a). Kérdés, hogy mennyiben tekinthető eredeti alkotásnak egy magyar népköltészethez igazított, külföldi könyvmese adaptációja?¹⁴ Úgy is feltehetjük a kérdést, hogy kinek a tulajdona egy szöveghűsége nem törekvő Grimm-fordítás? Mennyiben irodalom, ha könyvmese átdolgozásáról van szó? És mennyiben népköltészet, ha a Grimm-mese a magyar népmesék imitációjaként jelenik meg? Van-e különbség ennek megítélésében, ha a kiadvány autorizált és ha az a szerző, illetve a fordító nevének megjelölése jelenik meg? A korban magyarra átültetett, népszerű Grimm-meseszövegek egy jó része anonim, de legalábbis többségükben irreleváns az adaptáló neve, a mesék a potenciális befogadóközönség elvárásai szerint alakulnak, a létrehozott szövegek sem a népköltészet, sem az irodalom klasszikus kategóriáiba nem illeszkednek, társadalmi funkciójukat, stílusukat és létmódjukat tekintve a kettő között helyezkednek el, a népszerűbb történetek szó szerint vándorolnak kiadványról kiadványra, és sok mese esetében azok máig hatóan szűrődtek be a szóbeli meseismeretbe. Ezek alapján kijelenthetjük, hogy a gyerekeknek szóló, különböző típusú kiadványokban megjelenő 19. századi népmese-fordítások, magyarítások és átdolgozások tulajdonképpen közközl-

¹² Ez azonban nem volt mindig magától értetődő, ahogyan az sem, hogy a KHM gyerekeknek készült. (Vö. a Grimm testvérek Hófehérke-történetének 1820-as évekbeli magyar adaptációját Mailáth János egy művében. A kérdésről bővebben: DOMOKOS, 2019c, 263–273.)

¹³ Tóth Rezső, az ifjúsági irodalom-elméletének évtizedekig meghatározó szakembere a századforduló táján fogalmazta meg azt, hogy a gyerekirodalom fordításakor nem elvárás a szigorú és pontos tolmácsolás, hanem helyesebb a szabadabb átdolgozás alkalmazása. A szerző meglátása az, hogy „A Grimm-mesék, az Andersenek így átdolgozva, magyar nevekkal, magyaros nyelvvel s fordulatokkal, jó író kezében azt a hatást kelthetik, hogy eredeti magyar művek” (TÓTH 1905, 19–20.).

¹⁴ A korabeli sajtó egy képviselője név nélkül közölt ismertetésében Nagy István fordításában olyan fokú szövegalkításokat azonosított, melyek alapján azt expressis verbis *eredeti műnek* minősítette (*Pesti Napló*, 1860. dec. 5. XI, 3247.).

tészeti jellegűek. Ez a többnyire prózai „közköltészet” azért érdemel megkülönböztett figyelmet, mert a ponyvaszövegek, melyek a Grimm-szöveg-hagyomány harmadik rétegét képviselik, gyakran éppen ezeket a korábban kiadott olvasmányokat követik¹⁵ (lásd a mutatványban közölt verses ponyvát, amelynek forrása Nagy István *Gyermek s házi regék* című kötetében közölt Grimm-szöveget költi sorról sorra át). Ezek a ponyvai adaptációk, nem csak az eredeti Grimm-meséket, de azok fordításait is „közprédának” tekintették és még a szerző(k)höz kötött alkotásokat is szabadon alakították. A Grimm-mesék közköltészeti jellegű használata további vizsgálatokat igényelne, az azonban az eddigi ismereteink alapján is feltételezhető, hogy e használati módjuk a 19. század második felében általános lehetett.

Grimm-mesék magyar ponyvák (1860–1900). A szöveggyűjtemény felépítése

A tervezett kötet három fő szerkezeti egysége a Grimm-ponyvákat történeti kontextusban vizsgáló *bevezető tanulmány*, a ponyvameséket közlő *szöveggyűjtemény* és az egyes ponyvaszövegekhez fűzött tartalmi *jegyzetek*. A bevezető történeti szövegfolklorisztikai szemszögből gondolja végig a mesék írásbeli vándorlástörténetét, ezen belül a ponyvamesék helyét és kutatástörténetét. Külön fejezet tárgyalja a Grimm-mesék magyar recepciójának 19. századi történetét és a Grimm-mesék folklorizációjának kérdéseit. A KHM-ből átvett egyes meseszövegek a 19. század derekától kezdve különböző csatornákon (a ponyvákön kívül legfőként gyerekmese-könyveken és iskolai olvasókönyveken) keresztül a társadalom széles rétegeihez eljutottak, elterjedtségük és változatképződésük pedig bizonyítja, hogy a legnépszerűbb meseszövegek bele is olvadtak a magyar mesekincsbe (DOMOKOS, 2019a).¹⁶ A forráskiadás ez utóbbi folyamat felvázolásához nyújt kiindulópontot azzal, hogy a forrásszövegek felkínálásával összevethetővé teszi a ponyvameséket a szóbeliségből rögzített folklórszövegekkel (néhány kivételes esetben pedig még a ponyva közvetlen forrásával is). Solymossy Sándor egy közleménye alapján tudjuk, hogy a Grimm-mesék ponyvakiadásai az 1910-es években széles körben elterjedtek voltak a lakosság körében (SOLYMOSSY, 1913, 8.). A 20. szá-

¹⁵ A Grimm-mesék magyar fordításairól több, különböző szempontok szerint elkészített bibliográfia is megjelent (KOZOCSA, 1963; VOIGT, [1963, 1964], 2007–2009a, 2007–2009b; DOMOKOS – GULYÁS, 2007–2009). E könyvjegyzékek 1861-től 2005-ig több mint 250 különböző, magyar Grimm-mesefordítást tartalmazó kiadványt és azok újrakiadásait adatolják.

¹⁶ Fehér Zoltán egy Bács-Kiskun megyei mesemondó adatközlője a Grimm-mesék folklorizálódásának egy lehetséges útjáról számolt be, amikor arról nyilatkozott, hogy a 20. század elején a bányai föld-birtokos az uradalmi intézők számára hozzáférhetővé tette a grófi könyvtár könyveit: „Vótak neki [Vigyázó grófnak] kasznárjai, intézői, és ezek a könyveket olvasták, a Grimm-meséket, és a cselédeknek, napszamosoknak elmondták. Meg az előljáróságnak viccből is borozás közbe, oszt így kerültek a faluba a mesék. Vagy a szolgálólányoknak mondták el, akik a fürdőszoba tartályába hordtak vizet. Így szaporodtak a mesék... Meg a béresgazdáknak, kocsisoknak... így terjedt” (FEHÉR, 1978, 329.). A Grimm-mesék szóbeliségre gyakorolt hatásának a legismertebb példái Berze Nagy palóc gyűjteményében olvashatók: BERZE NAGY, 1907. A palóc népmeseként lejegyzett Grimm-mesékről és a folklorizálódásuk lehetséges útjairól lásd: DOMOKOS, 2016.

zadban közkézen forgó nyomtatványok egy részét fővárosi és vidéki nyomdák állították elő még a 19. században. A Grimm-mesék magyar nyelvű ponyva-változatai az 1860-as években már bizonyosan forgalomban voltak és néhány mese ponyvafeldolgozását ismerjük a század legvégéről. A Grimm-ponyvák nálunk az 1870-es években a korábbi és a későbbi évtizedekhez képest népszerűbbek lehettek, legalábbis az ismert ponyvaszöveg-közlések nagyobb száma és tartalmi változatossága erre enged következtetni. A szövegválogatás most ismertető munkaverziója a Grimm-mesék magyar nyelvű ponyvai adaptációi közül tizenöt meseszöveget mutat be 1862-től a század végéig. A szerkesztés alatt álló kötet (egyelőre) tizenkét különböző Grimm-mese magyar nyelvű ponyvaszövegét (KHM 1., 3., 4., 6., 11., 13., 14., 25., 47., 53., 60., 65., a kiemelteket több feldolgozásban is) tartalmazza. A gyűjteménybe válogatott szövegek között olyan közismert mesék legkorábbi ponyvaváltozatait is megtaláljuk, mint a *Hófehérke*, *A hét holló* vagy a *Jávorfácska* meséje. A válogatásba azok a ponyvák kerültek be, amelyekről filológiai módszerekkel biztosan megállapítható, hogy szövegük valamely Grimm-mesére vezethető vissza. Ez az önkorlátozó eljárás jelentősen leszűkítette a figyelembe vehető szövegkorpuszt, a korabeli fordítások ugyanis szinte kivétel nélkül átdolgozások vagy magyarítások és a ponyvaszövegeken eszközölt változtatások igencsak megnehezítik a szövegek közti genetikai kapcsolatok felismerését. A ponyvagűjteményben szereplő szövegek művelődéstörténetileg, stílustörténetileg és folklorisztikailag egyaránt rendkívül izgalmas szövegformálási eljárásokon estek keresztül, azonban a grimmi eredet minden esetben nyilvánvaló (a filológiai összehasonlításokról a jegyzetek számolnak be). A kiadvány vegyesen ad prózai és verses feldolgozásokat, utóbbiak érdekessége, hogy magyar nyelvű szövegforrásai is meghatározhatóak. A szöveggyűjtemény alapját képező kiadványok nagy része Budapesten, az 1870-es években jelent meg a népies kiadványairól ismert Bucsánszky Alajos nyomdájában, de szerepelnek nagyváradi ponyvák is az 1860-as évekből (Tichy Alajostól), illetve Bartalits Imre pesti műhelyéből, valamint néhány további fővárosi nyomdász század végi műhelyéből. A Bucsánszky-ponyvák népszerűségét jól jellemzi, hogy azok számos újrakiadásban is megjelentek. A forrásszövegek az eredeti Grimm-mesék legáltalánosabb közlési rendjét, az utolsó szerzői KHM-kiadás megjelenése óta (1857) kanonikus szövegrendet követik, a nemzetközi KHM-sorszámok feltüntetésével. E rendben lesznek olvashatók az egyes Grimm-mesék magyar nyelvű ponyvaváltozatainak teljes és változatlan szövegei.¹⁷

1. *A békakirály, vagy: A királyleány arany almája és az abroncsos szívű szolgál. Igen szép tündéries történet.* Bucsánszky Alajos, Budapest, 1874 (KHM 1.)
2. *A tündér leánya vagy: A tizenharmadik szoba titka. Igen szép és érdekes tündéries történet. Öt szép képpel.* Bucsánszky Alajos, Budapest, 1874 (KHM 3.)
3. *Egy ifju, ki elindult borzadni tanulni.* Tichy Alajos, Nagyvárad, 1862 (KHM 4.)
4. *Az aranyhaju királyleány, vagy: A kővé vált hű szolgál. Igen szép tündérrege.* Rózsa Kálmán, Budapest, 1880 (KHM 6.)

¹⁷ A kiadni tervezett ponyvákrol itt közölt lista kis mértékben még változhat a szerkesztés során. Amennyiben a koronavírus miatt 2020. március közepén bezárt, ponyvákat őrző közgyűjtemények ismét látogathatók lesznek és újabb források vagy az eddigiek korábbi szövegkiadásai ismét hozzáférhetőkké válnak.

5. *Az elbűvölt őzike, vagy Pali és Hajnalka, a két hű testvér, igen szép és mulattató tündéries története.* 5 szép képpel, Bucsánszky Alajos, Budapest, 1874 (KHM 11.)
6. *A törpekirály hajszála, vagy: Hogy lesz a parasztlányból jószivűségre jutalmául királyné. Igen szép és érdekes tündéries történet három szakaszban.* 5 szép képpel, Bucsánszky Alajos, Budapest, 1877 (KHM 13.)
7. *A három fonó nő.* Tichy Alajos, Nagyvárad, 1862 (KHM 14.)
8. *Aranyfonó Esztiike.* In *A számárfülű Midás királynak mulatságos története.* 4 képpel, Bucsánszky Alajos, Pest, 1873 (KHM 14.)
9. *A hét holló, vagy: Az apai kívánság.* Bucsánszky Alajos, Budapest, 1873 (KHM 25.)
10. *Rege a hársfáról.* In *Négy igen szép történet és tündéries rege az őskorból* 7 képpel. *Ifjak és öregek számára.* Bucsánszky Alajos, Pest, [é. n.] 41–46. (KHM 47.)
11. *Hófehérke története.* Bucsánszky Alajos, Pest, 1864 (KHM 53.)
12. Lantai Károly: *Hófehérke vagy a hét törpe története.* Löbl Dávid, Budapest, 1898 (KHM 53.)
13. Tüzér Károly: *Hófehérke meséje.* Bartalits Imre, Budapest, 1898 (KHM 53.)
14. *Az arany madár, vagy: A bűvös oroszlán, bűvös medve, bűvös farkas, bűvös róka és bűvös nyúl. Tündéries történet az őskorból.* 5 szép képpel. Rózsa Kálmán, Budapest, 1897 (KHM 60.)
15. *Kormoska, a csodaszép királyleány, története, vagy: A napruha, holdruha és csillagruha. Igen szép, érdekes és mulattató tündéries történet. Négy szakaszban.* 4 szép képpel. Bucsánszky Alajos, Budapest, 1877 (KHM 65. + KHM 21.)

A szövegközlés elvei

A kötetet a Reciti kiadó ReTextum című könyvsorozatában tervezzük közreadni.¹⁸ E sorozat szerkesztői koncepciója szerint a kritikai igényű szövegközlések nem az ideális szövegállapotot, csupán az adott szöveg egy szövegvariánsát hivatottak bemutatni. Ehhez az elgondoláshoz illeszkedve az összegyűjtött ponyvaszövegeket a Grimm-szöveg hagyomány keretein belül érdemes elhelyezni, a ponyvaszövegeket tehát az egyes Grimm-mesék sajátos, magyar szövegváltozataiként értelmezem. A készülő forráskiadás a Grimm-mesék eddig feltárt magyar nyelvű ponyvafeldolgozásainak a legkorábbi ismert, hozzáférhető kiadásait veszik alapul. A Grimm-mesék ponyvaváltozatait tartalmazó 16–31 oldal terjedelmű füzetes kiadványok többnyire csak egy szöveget tartalmaznak, ezekben az esetekben a teljes kiadvány szövege közlésre kerül (a nyomda többi kiadványát reklámozó hirdetésektől eltekintve). Néhány ponyva azonban a Grimm-szövegen kívül máshonnan származó meseszöveget is közöl, melyek újraközlését a Grimm-mesékre fókuszáló szöveggyűjteményben mellőztük. A különböző helyeken és időpontokban megjelent Grimm-közlemények természetesen változatlan formá-

¹⁸ A sorozatnak 2018-ban útjára indult egy alsorozata Csörsz Rumen István szerkesztésében, amely 18–19. századi magyar világi ponyvákat ad közre. Az első kötet a szerelmi és keserves lírai dalokból, versekből ad válogatást: Csörsz, 2018.

ban, betűhíven kerültek átírásra, szándékosan vállalva így a kötetszinten jelentkező stílusbeli és tipográfiai következetlenségeket is. A sajtó alá rendező megjegyzése (pl. a kiadvány eredeti oldalszámai) szögletes zárójelben szerepelnek. Az emendálás kizárólag az értelemzavaró (a kiadványtípus jellegéből fakadóan viszonylag nagy számban előforduló) sajtóhibákat érinti. A szedési hibából fakadó helytelen eredeti szóalakok lapalji jegyzetekben olvashatók. Valamennyi ponyvaszöveget végjegyzetek kísérik, melyek elsősorban textológiai kapcsolódásokra fókuszáló, filológiai és folklorisztikai kommentárokat tartalmaznak. A szövegek értelmezési keretét adja meg e rész, mely igyekszik számot vetni a Grimm-ponyvák keletkezésével és utóéletével is. Ennek megfelelően a közlés sorrendjében hozott jegyzetek valamennyi forrásszöveget háromféle szöveghagyomány szempontjából értelmeznek. A jegyzetek felépítésüket tekintve a konkrétól az általános felé haladva az alábbi szöveghagyományok mentén épülnek fel. (1.) A magyarázó jegyzetek elsőként a szövegközlés alapjául szolgáló ponyvakiadványról szólnak. (2.) Ezt követően a közvetlen vagy közvetett forrást nyújtó eredeti Grimm-meseszövegre vonatkozó tudnivalók ismertetése következik, végül (3.) annak a népmese-típus-hagyománynak az áttekintésére kerül sor, amelyet az adott forrásszöveg képvisel. A *ponyvaszövegre* vonatkozó blokkban szerepel az adott nyomtatvány pontos bibliográfiai leírása, a felhasznált kiadvány lelőhelye és a fennmaradt, vagy közvetett forrásokból ismert újrakiadása(i). Amennyiben rendelkezünk róla adattal, a jegyzet kitér a magyar ponyvaszöveg keletkezéstörténetére és az előzményszöveggel való kapcsolatára. A jegyzet *Grimm-mesére* vonatkozó egysége két részből áll. Először a Wilhelm és Jacob Grimm által jegyzett meseszöveg keletkezés- és kiadástörténetét összegző alapinformációk kerülnek röviden bemutatásra a nemzetközi Grimm-szakirodalom alapján, majd az adott meseszöveg magyar recepció-történetének vázlata jön a 19. századi nyomtatott írásbeliségben megjelenő Grimm-fordításokon és átdolgozásokon alapuló folyamatrajz segítségével. Az itt közölt könyvtörténeti adatokat saját forrásfeltárás alapján összegzem, melyhez a Grimm-bibliográfiák nyújtottak jó kiindulást (KOZOCSA, 1963; VOIGT, [1963, 1964] 2007–2009a, 2007–2009b). Valamennyi közölt ponyvamese nem csupán a populáris-, illetve a Grimm-szöveghagyomány részét képezi, de szervesen illeszkedik az európai népmesehagyományba is. A jegyzet *népmesére* vonatkozó, harmadik blokkjában érvényesülnek leginkább a klasszikus folklorisztikai eredmények. A nemzetközi mesekatalógus szerinti besorolás alapján az adott mesetípus nemzetközi és magyar elterjedésére vonatkozó alapadatokat ismertetem. Az áttekintésben hangsúlyosan szerepelnek azok a magyar népmeseszövegek, amelyekre bizonyíthatóan hatással volt a ponyvai szövegváltozat (lásd különösen a nagy számban kiadott Bucsanszky-kiadványok egyes formuláinak szóbeli továbbélését). A jegyzeteket irodalomjegyzék kíséri. A ponyvák jellegéből adódóan gazdag illusztrációs anyag áll rendelkezésre (szinte valamennyi mesét egy vagy több képpel ellátva adtak közre), ezekből lehetőség szerint minél többet lenne érdemes közreadni, már csak azért is, mert a mesék vizuális megjelenítése a művészettörténet szempontjából is kiaknázzható tanulságokkal szolgálhat.¹⁹

¹⁹ A magyar nyelvű Grimm-mesekiadványok illusztrációiról lásd: GÄRTNER, 2007.

A *Grimm-mesék magyar ponyvákon (1860–1900)* munkacímű forráskiadás végső soron amellet kíván érveket felsorakoztatni, hogy a történeti mesekutatásban érvénytelen az írásbeliséget és a szóbeliséget egymást kizáró fogalmakként elgondolni, helyette célravezetőbb tudatosan reflektálni a kétféle kommunikációs közeg kapcsolódási pontjaira. A Grimm-ponyvák szervesen illeszkednek a magyar nyelvű Grimm-mesék szövegláncolatába, melyek már a folklorisztika intézményesülését megelőző időszakban jelentős hatást gyakoroltak a népköltészetre. A ponyvaszövegek közzététele lehetőséget biztosít arra, hogy a ponyvákat kettős kontextualizációban szemléljük, és összevessük mind a közreadói oldal (a nyomtatott írásbeliség Grimm-kiadásai), mind pedig a befogadói oldal (a szóbeliségből lejegyzett népmesék) szöveg-hagyományával. E vizsgálatok a többszörösen rétegzett, magyar nyelvű Grimm-meseszöveg-hagyomány közköltészeti keretekben való értelmezésének lehetőségét is felvetik. A szöveggyűjtemény ebből a szemléleti alapállásból kíván két, szinte teljesen feltáratlan 19. századi forráscsoport (a magyar nyelvű Grimm-kiadások és a ponyvamesék) metszéspontjában álló szövegeket bemutatni. A készülő szöveggyűjtemény elsősorban a Grimm-mesék hazai elterjedésének és folklorizációjának felméréséhez szeretne kiindulópontokat nyújtani, ezen túlmenően pedig a közköltészeti szempontok történeti mesekutatásban történő érvényre jutását is ösztönözni kívánja.

Mutatvány a Grimm-mesék ponyvaváltozatait bemutató szöveggyűjteményből

Az alábbiakban a KHM 1. sorszám alatt közismertté vált, a békakirályról szóló mese (*Der Froschkönig oder der eiserne Heinrich*) magyar ponyvaváltozatát és a hozzá tartozó magyarító jegyzeteket közöljük. A ponyvaszöveget Bucsánszky Alajos jelentette meg 1874-ben. Az ismeretlen ponyvaszerző Nagy István 1860-ban publikált, gyerekeknek szóló Grimm-antológiája alapján dolgozta át versben a Grimm-mese szövegét. A két magyar szövegváltozatot (a tervezett forráskiadással ellentétben) itt egymással párhuzamosan mutatjuk be, hiszen a szinoptikus közlés mód lehetőségével a szöveggyűjtemény terjedelmi okokból nem él. A mostani közlés emiatt több is, mint mutatvány, hiszen a két Grimm szöveg-verzió összeolvasásával a ponyvaszöveg alakulásának folyamata pontosan követhetővé válik.

Grimm után Nagy István:
Gyermek s házi regék I. Pest, Engel és Mandello, 1861

*A békakirály, vagy: A királyleány arany almája és az abroncsos szívű szolga.
Igen szép tündéres történet 6 szép képpel. Budapest, Bucszánszky Alajos, 1874*

A békakirály vagy az abroncsos szívű szolgáló

[Grimm után Nagy István: *Gyermek s házi regék* I.

Pest, Engel és Mandello, 1861, 1–8.]

Volt egyszer egy király, annak három lánya, az első legszebb volt a világon, a második szebb az elsőnél, a harmadik szebb mindkettőnél: olyan szép volt, olyan szép, hogy maga a nap is, pedig az már csak országot világot látott jószág, mindig elcsudálkozott rajta, ha reá nézett.

Volt a király kastélya mellett egy erdő, az erdőben volt egy kút, a kúthoz járt a legifjabbik királyleány az aranyalmával játszani, az aranyalma pedig olyan alma volt, hogy a királyleány akármilyen magasra dobta, mindig az ölébe esett vissza; és ez volt a királyleány legkedvesebb játéka.

*A békakirály, vagy: A királyleány arany almája és az abroncsos szívű szolga.
Igen szép tündéries történet [Budapest, Bucsánszky Alajos, 1874]*

A békakirály

- Régesrégen élt egy király,
Volt neki szép három lánya.
Tündérszép királylányoknak,
Messze földön nem volt párja,
5 A legidősb ép oly szép volt,
Mint a minő a második,
Hanem mind a kettőjőknél
Sokkal szebb volt, a harmadik.
A legidősb királyleány
10 Oly szép volt mint a virágszál,
Szebb hét ország lányainál,
Szebb a holdnál s csillagoknál.

- A király kastélya mellett
Egy sűrű erdő terült el,
15 Tarkaszinü virágokkal,
Árnyas zödlombos helyekkel.
Az erdőnek közepén volt
Egy kristálytisza vizü kút,
A kastélyból egyenesen
20 Ide vezetett az ut.
Ide járt ki minden reggel
[3.] A legidősb királyleány,
Rózsa volt tűzve hajába,
Rózsa virult gyöngéd arczán.
25 A szép leány a kút mellett
Egy arany almával játszott,
Bármily magasra dobta azt,
Az ölébe visszahullott.
S szép királylány ajkacskái
30 Olyan szépen mosolyogtak,
Hogy tőle a madarak is
Sokkal szebben danoltak.

[2.] Történt azonban egyszer, hogy az alma nem a királyleány ölébe esett, hanem mellé, a földre, és onnan egyenesen a kútba. Utánna tekintett a királyleány, de az alma csak süllyedt, csak süllyedt, egyszer már nem is látta, akkor utánna akart szállani, hanem eszébe jutott, hogy az a kut olyan kut, melynek feneké nincsen.

Mit csinált volna hát egyebet, mint sírt, sírt pedig olyan keservesen, hogy egy gerlicze felhagyott turbékolásával, hogy megtanulja, miként kell keservesen sírni.

Sírt, sírt a királyleány, s a mint ott sírdogál, hát egyszer hallja, hogy valaki megszólal mellette.

– Százszorszép lány, király lánya!

Mi az, a mi szived bántja? –

A királyleány körültekint, s néz, hogy ki szól ő hozzá, hát a mint néz, egyszer csak meglát egy csunya nagy békát, a mint fejét a vizből kidugta.

– Te vagy-e vén vizszivattyú? – szólott a királyleány, – a kutba esett az aranyalmácskám, azt siratom.

- Hanem egy nap nagy baj történt,
 A hűtlen arany alma
 35 Nem esett a kötényébe,
 Hanem be a mély kútba.
 Szép királylány szomoruan²⁰
 Nézett az alma után,
 Mosoly helyett fájdalom nőtt
 40 [4.] Piczi piros ajakán.
 De az alma folyton folyvást
 Szállt le mindig mélyebbre,
 Nagyon mélyre, mert annak a
 Kútnak nincsen fenéke.
 45 Mit tehetett szép királylány,
 Segíteni nem tudott, de²¹
 Keservesen sirni kezdett
 És oly búsan zokogott,
 Hogy egy kis gerliczemaadár
 50 Turbékolását elhagyta,
 Hogy a szép királyleánytól
 A sirást eltanulhassa.
 Amint így ottan sirdogál
 Szegény kis lány magába,
 55 Egyszerre csak meglepetve
 Ezen szavakat hallja:
 „Százszorszép lány, király lánya,
 Mi az, a mi szived bántja?“
 A királylány körültekint
 60 Ki beszél itt őhozzá?
 Hát bámulva látja ám, hogy
 Egy zöld béka kidugá
 Fejét a kútnak vizéből,
 Az szólítá meg őtet,
 65 Mire a szép királyleány
 Szomoruan így felelt:
 „Hogy ne sirnék, kis zöld²² béka,
 Arany almám siratom,
 Beleejtetem a kútba,
 70 És kihozni nem tudom.”

²⁰ Sajtóhiba: *szomorua*.

²¹ Sajtóhiba: *det*.

²² Sajtóhiba: *özld*.

[3.] – Biz az nagy baj! – szól a béka, – de mit adsz nekem, ha én felhozom a te almácskádát? – Neked adom a mit kívánsz; szép ruhámat, gyöngyeimet, drágaköves koronámat.

– Nem kell nekem se koronád,
Se gyémántod, se szép ruhád,
De ha szeretődnek fogadsz,
Kis asztalodnál ennem adsz,
Arany pohárkádból itatsz,
Arany nyoszolyádba fektetsz:
Akkor én utánna szálllok,
S felhozom, arról jót állok.

– A mit kívánsz, mind megadnám,
Csak hozd vissza kedves almám. –
Igy szólott a százszorszép királyleány, a béka pedig elbukott, s nem sokára ismét feljött, szájában hozván az aranyalmát.

A mint az almácskát a kezébe vette a királyleány, egyet ugrott örömében és futott, hazáig meg [4.] sem állott; hiába kiabált utánna a béka; – Várj, várj! vígy magaddal, hisz én nem tudok úgy futni, mint te.

- [5.] „Biz az nagy baj?” szolt a béka,
„Elhiszem fájdalmaidat,
Hanem mit adsz ha a kútból
Visszahozom almádat?”
- 75 „Neked adom, a mit kívánsz,
Szép ruhámat, gyöngyömet,
Gyűrűimet, koronámat,
S minden drága követemet!”
Igy felel a szép királylány
- 80 Csengő ezüst hangjával,
De a béka ezt mondja rá
Nyájas kuruttyolással:
„Nem kell nekem se koronád,
Se gyémántod, se szép ruhád,
- 85 De ha szeretődnek fogadsz,
Kis asztalodnál ennem adsz,
Arany pohárkádból itatsz,
Arany nyoszolyádba fektetsz,
Akkor a kútba leszállok,
- 90 Béka-becsületedre jót állok,
Hogy visszahozom almádat,
A te kedvencz játékodat.”
„A mit kívánsz mind megadnám,
Csak hozd vissza arany almám!”
- 95 Igy felel esengő hangon
A tündérszép királyleány,
És a béka le is bukott
A kútnak mély aljára,
S pár percz mulva fölhozta az
- 100 Arany almát szájába.
A mint a szép lány az almát
[6.] Ismét kezébe kapta,
A keblébe rejtette el
S semmivel nem gondola.
- 105 Nagyot ugrott örömében,
És aztán futott haza,
Mínd hasztalanul kiabált
Szegény béka utána:
„Várj meg, várj meg, szép királylány,
- 110 Én nem tudok szaladni,
Csak lassacskán, nyomról nyomra
Békamódra ugrálni!”

– A királyleány nem is hallgatott rája, hanem csak szaladt, s odahaza csakhamar el is felejtette a szegény békát, ki most ismét kénytelen volt a kutba visszaszállani.

Másnap reggel, midőn a király három csuda szép leányával az ebédhez ült, hát egyszer csak hallják ám, hogy pics pacs, pics pacs, ugrál fel valami a márvány lépcsőkön, és ugyancsak kiabál az ajtó előtt.

– Legifjabbik királyleány nyisd ki! –

Odafut a királyleány, hát a mint meglátja a békát, becsapja előtte az ajtót, és ijedve úgy visszaszaladt az asztalhoz, hogy azt se tudta, miképen jutott vissza.

– Mitől remegsz édes leányom, – kérdezi az atyja, – talán csak nem a hétfejű sárkány van az ajtó előtt?

- Szép királylány nem várta meg,
Hiszen nagy örömébe
115 A szegény kis zöld békácskát
Már el is felejtette,
S így a szegény csak nagy lassan
Haladhatott ugrálva,
S csak másnap délre érkezett
- 120 A kastély kapujába.
A király három lányával
Épen az ebédnél ült,
Egyszerre csak pics! pacs! pics! pacs!
Hangzik valami ott künt.
- 125 Akkor ugrált föl a béka
A márvány garádicson,
Nagyot rugva lábaival
Minden egyes ugráson.
S az ajtóhoz érve így szól,
- 130 Vagyis inkább így kuruttyol:
„Legifjabbik királyleány,
Nyissál nekem ajtót,
[7.] Emlékezzél, mit ígértél,
Mikor bánatod volt!“
- 135 Szép királyleány elsápad,
Egész teste remeg,
A béka meg az ajtóban
Folytonosan brekeg.
A szép lány az ajtóhoz megy
- 140 S azt lassan fölnyitja,
Hanem amint a békát ott
Ülve megpillantja,
Becsapja az ajtót ismét,
Hogy szinte megrendült,
- 145 És a nagy csattanás miatt
Sarkából majd kidült.
Legkisebbik királyleány
Olyan nagyon fél s szepeg,
Mint a rezgő nyárfalevél
- 150 Kezecsskéje úgy remeg.
[8.] „Mitől remegsz édes lányom?“
Kérdi őtet az apja,
„Talán csak nem a hétfejű
Sárkány van az ajtóba?“

- Nem, nem apám, nem a sárkány, csak egy csunya béka.
- Hát mit akar az a béka?

[5.] – Tegnap az erdőben voltam,
Arany almácskámmal játsztam,
Az beleesett a kutba,
S ez a rút béka felhozta.
Akkor neki azt ígértem,
Hogy öt szerelömmé teszem,
Az asztalomhoz fogadom,
A pohárkámból itatom,
A tányérkámból etetem,
Az ágyacskámba fektetem:
Jaj! talán el is visz engem?
Édes apám ments meg engem!

- A béka pedig csak kopogtat, és kiabál:
 - Legifjabbik királylány,
Nyissál nekem ajtót,
Nem tudod-e mit fogadtál?
Ne felejtse a szót,
A mit nekem megígértél,
Mikor bánatod volt:
Legifjabb királyleány.
Nyissál nekem ajtót! –

Ekkor a király így szólott: [6.] – A mit megígértél, meg is kell tartanod, s azért parancsolom, hogy nyisd ki az ajtót. –

A királyleány ajtót nyitott, a béka pedig beugrált, s nyomában volt egész a székig, ekkor pedig így szólt:

- Emelj fel engem a székre! –
A királyleány felemelte,

- 155 „Nem, nem! Atyám, nem a sárkány,
Csak egy csúnya zöld béka!“
„Hát az mi a manót akar?“
Kérd a király bámulva.
„Tegnap az erdőben voltam,
160 Arany almácskámmal játsztam,
Az beleesett a kútba,
S ez a rút béka fölhozta;
Akkor neki azt ígértem,
Hogy őt szeretőmmé teszem,
165 Az asztalomhoz fogadom,
A pohárkából itatom,
A tányérkából etetem,
Selyem ágyamba fektetem,
Jaj! talán el is visz engem.
170 Édes apám, ments meg engem!“
Igy szólt a szép királyleány,
És azzal könyezni kezd,
A béka az ajtó előtt
Csak kiabál, csak brekeg:
175 „Legifjabbik királyleány!
Nyissál nekem ajtót!
Nem tudod-e mit fogadtál,
Ne felejtse el a szót,
A mit nekem megígértél,
Mikor bánatod volt,
180 Legkisebbik királyleány,
[9.] Nyissál nekem ajtót!“
Ekkor a király így szóllott:
„Lányom, a mit mondtál,
Aztat meg is kell tartanod,
185 Azért ajtót nyissál!”
Mít volt tenni szegény lánynak?
Fölnyitá az ajtót,
Mín a béka azon perczben
A szobába ugrott.
190 Odaugrált az asztalhoz:
„Végy föl a székedre.”
A királylány fölemelte,
És a székre tette.
Hanem biz a béka azzal
195 Nem volt megelégedve,
És büszke kuruttyolással

a béka pedig mondá:

– Tégy fel engem az asztalra. –
Mikor pedig az asztalon volt, így szólt:

– Tedd közelebb tányérkádat,
Oszdd meg velem falatkádat! –

Aztán ettek, eddegéltek együtt, s mikor a béka jóllakott, ekkor szóla:

– Most már ugyancsak jóllaktam,

Hanem, minthogy elfáradtam,
Vigy el engem szobácskádba,
S fektess a nyoszolyácskádba. –

Erre a szóra a százsorszép királyleány keservesen kezdett sirni, de a király is erősen rá parancsolt, hogy a ki őtet szükségében megsegítette, illő dolog, hogy azt most megjutalmazza. – A szép királyleány tehát megfogta két ujjával a [7.] békát, s elvitte szobácskájába,

- Megint csak azt mondja:
„Százszorszép lány, király lánya,
[10.] Tégy föl az asztalra!”
200 A lány oda is fölteszi,
Mire a béka brekegi:
„Tedd közelebb tányétkádat,
Oszd meg velem falatkádat!”
Szegény leány kénytelen volt
205 Tányérját odatolni,
És a csunya zöld békával
Egy tányérról étkezni.
Igy ettek és edegéltek
Kettecskén egy tányérról;
210 Mikor a béka jól lakott,
Kuruttyolva imigy szól:
„Most már ugyancsak jóllaktam,
Hanem minthogy elfáradtam,
Vigy el engem szobácskádba,
215 S fektess a nyoszolyácskádba!”
Szép királylány hogy ezt hallja
Sirmi kezd keservesen,
Az apjához fordul s így szól
Majd kétségbeesetten:
220 „Hallottad-e, kedves atyám,
Mit akar²³ a csúf béka.
Hogy vigyem el szobácskámba,
S fektessem az ágyamba
Jaj talán el is visz engem,
225 Jó apácskám, ments meg engem!”
De a király szigoruan
Néz a leányára,
S neki határozott hangon
Eztet parancsolja
230 [11.] „A mit egyszer megigértél,
Azt meg is kell tartanod,
S a ki veled egyszer jót tett,
Azt nem szabad elhagynod.
Azért menj és tégy meg mindent,
235 A mit a béka kér tőled!”
Mit volt tenni szegény lánynak,
Rózsás két ujjával
Mefogta a csunya békát
S elvitte magával
240 A hálósobácskájába,

²³ Sajtóhiba: *r aaka*.

ott pedig letette egy sarokba, és maga lefeküdt. De a béka csak nem maradt nyugton, hanem egyre kiabált:

– Alhatnám, alhatnám!
Százszorszép királylány.
Apád parancsolta,
Fektesz az ágyadba. –

Erre a királyleány megharagudott, s úgy vágta a falhoz, hogy szegény béka egészen szétmállott, de a mint a földre esett, egy barna hajú, kökényszemű szép királyfi lett belőle.

A királylány csak elbámult, hogy milyen szép lett az ő békája,

- S ott egy sarokba dobta,
Maga pedig szomoruan
Feküdt selyem ágyába,
De a béka a sarokban
- 245 Csak nem maradt nyugodtan,
Igy kuruttyolt, így brekegett
Szüntelen, folytonosan:
„Alhatnám, alhatnám,
Százszorszép királylány,
- 250 Apád parancsolta,
Fektesz az ágyadba,
Czirógass meg szépen,
Pihentess kebleden.
Mert ha meg nem teszed,
- 255 Atyádhoz elmegyek,
Neki bevádollok,
Kegyetlennek mondlak!“
No a szép királylány erre
Szörnyen megharaguda,
- 260 Fölkapta a csunya békát,
[12.] És úgy a falhoz vágta,
Hogy az egészen szétmálva
Hullott vissza a földre
S mint egy régi ezüst huszas
- 265 Egész oly lapos leve.
De im csodáknak csodája!
Mivé lett a csúf béka,
Királyleány azt se tudja,
Eztet hogy is csodálja.
- 270 Mert a csúf békának helyén
Egy szép királyfi termett,
Barna haju, kökényszemü,
S valódi hősi termet.
A szép királylány csak bámul,
- 275 Azt se tudja hogy is volt,
Hogy a csunya béka egy szép
Királyfivá változott.
A királyfi most hálásan
[13.] Borul a szép lány elé,
- 280 Megcsókolta piros arczát
És kebléhez ölelé,
Aztán a csodás eseményt
Megfejtnei így kezdé meg:

a királyfi pedig elbeszélte, hogy őtet a vasorrú bába elvarázsolta, s úgy változott békává, és hogy senki sem szabadíthatta meg őtet a kutból, csak a százsorszép királyleány; most tehát hálából feleségül veszi, és holnap elviszi az ő kastélyába.

Erre szépen lefeküdtek, s midőn reggel felébredtek, először is az ablakon nézegettek ki.

- „Szép királylány, tudd meg, engem
285 Egy vasorru vén öreg
Boszorkány varázsola el
Ezen csunya békává,
Mivel haragudott reám,
És alakom elrablá.
290 Egyedül csak te voltál az,
Kinek meg volt engedve,
Hogy engem fölszabadítson,
Ugy mint meg is történe.
Fogadd forró köszönetem,
295 S hálám csekély jeléül,
Hogyha nincsen kifogásod,
Fogadj engem férjedül!”
Szép királylány irul pirul,
Azt se tudja mit szóljon,
300 Elszaladjon vagy az ifjú
Kebelére boruljon.
Végre is csak az lett vége,
Nem szaladt el a szép lány,
Neki is tetszett az ifju
305 S őt rögtön megszerette,
S ez érzelmét az ifjunak
Pirulva kifejezte.
Aztán egymást kézen fogva.
Atyjukhoz visszatértek
310 [14.] És a bámuló királynak
Mindent elbeszéltek.
A király is nagyot bámult,
Midőn kedves leánya
A csúf békát szép királyfi
315 Képében bemutatta.
Nem is vonakodott aztán,
Áldását rájuk adta,
A szerető pár az áldást
Térdrehullva fogadta.
320 Csaptak aztán oly menyekzőt,
A mely hét országra szolt,
A Tokaji és Szegszárdi
Szinte patakokban folyt.
Rác Pali bandája húzta
325 A sok szebbnél szebb nótát,
Rakták a kállai kettőt
S a csárdást tiz napon át.

Hát egyszer csak látnak ám egy pompás hin[8.]tót, melyet hat szépen felbokkrétázott fehér ló huzott, a bakon pedig ott ült egy valaki, az a valaki pedig nem más volt, mint a szép királyfi hűséges szolgája, Miska.

A hűséges Miska, midőn gazdáját a vasorrú bába békává változtatta, úgy elszomorodott, hogy, nehogy a szive megrepedjen, három vasabroncsot veretett reá.

Elbucsúztak azután a királytól, s megindultak a szép királyfi kastélya felé, hát a mint mennek, egyszer csak hallják ám, hogy valami nagyot roppan, mire a királyfi megijedve kérdi:

– Miska fiam, tán a kocsi tört el? –
Miska pedig vigan felelt:

- [15.] Most egy szép hintó érkezett,
Húzza nyolcz fehér lótól,
330 A fölzsabadult királyfi
Távol birodalmából.
Hú népei jöttek érte
Fényes nagy kísérettel,
Hazavinni királyukat
- 335 Szép kis feleségével.
Eljött régi hú szolgája,
A hűség Miska is,
A jó legény nevetett is
Örömében, meg sirt is.
- 340 Ugy szerette ő az urát,
Hogy midőn az hajdanta
A boszorkány varázsától
Egy békává változa,
Hú Miska a szivére egy
- 345 Erős abroncsot vert föl,
Nehogy az még megrepedjen
A fájdalom s keservtől.
Szép királyfi s királyleány
Mostan búcsút vevének
- 350 A királytól, s a hintóba
Ülve utra kelének.
A hú Miska oda állt föl
A hintónak bakjára,
Nagy büszkeséggel tekintve
- 355 Hol jobb – hol bal oldalra,
Egyszerre csak, a mint mennek,
Nagy pattanás hallatszik,
„Mí az Miska?” szól a király,
[16.] „Talán a kerék törik?”
- 360 „Dehogy törik, kedves gazdám”
Felel Miska jókedvűn,

– A szivemen egy abroncs pattant el. –

Azután utaztak utaztak, s mikor a szép királyfi kastélyához értek, akkorra a hűséges Miska szivéről lepattant mind a három abroncs.

A királyfi és a szép királyleány pedig a kastélyba érvén, olyan lakodalmat csaptak, hogy hetedhét országra szólott a hire, s még most is élnek tán, ha meg nem haltak.

„Mindössze is csak az abroncs
 Pattant le a szivemről!
 Most már nincs reá szükségem,
 365 Nem félttem már a szivem;
 Fájdalomtól nem reped meg,
 Ha csak az örömtől nem!“

Nemsokára hazaértek,
 S²⁴ ott új vigalmat csaptak;
 370 S bizonyára most is élnek,
 Hogyha még meg nem haltak.

JEGYZETEK

[1.]

A PONYVASZÖVEG

Cím: *A békakirály, vagy: A királyleány arany almája és az abroncsos szívű szolga. Igen szép tündéres történet. 6 szép képpel.*

Kiadó: Bucsánszky Alajos

Megjelenés helye, ideje: Budapest, 1874.

Lelőhely: OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, jelzete: Pny 782 (korábbi jelzet: 17/6)

Újrakiadásai: A fentivel azonos címen és egyező tartalommal, sorozati számmal ellátva (9. sz.) Rózsa Kálmán, Budapest, 1886 (OSZK Pny 1662, korábbi jelzet: 26/5). Ugyanezt a ponyvát a kiadók szlovák fordításban is megjelentették: *Žabokrál alebo. Kráľovskej dcéry zlaté jablko a s obručovým srdcom sluha*. Bucsánskyho, Budapest, 1875 (Pny 4.309) és újrakiadása: Rózsa, Budapest, 1898 (OSZK Pny 4.310).

Forrás: A ponyvaszöveg Nagy István *A békakirály vagy az abroncsos szívű szolga* címen megjelent, gyerekeknek készített Grimm-fordítása alapján készült (GRIMM, 1861, 1–8.). A két szöveg sok esetben szó szerinti egyezéseket mutat, az ismeretlen ponyvaszerző sorról sorra szedte versbe a mesekötetben közölt, magyarosított prózaszöveget. A ponyva forrásaként szolgált fordítás az eredeti Grimm-verziót népiesítve, az idegennek ítélt elemeket a magyar folklór jellegzetességeivel helyettesítve adaptálta. Heinrichből így lesz például Miska, az óriásból hétfejű sárkány. A népies beszédmódot imitáló narrációs mód és a beillesztett, magyar idiomatikus frázisok és mesei sztereotípiák egy része a ponyvaszövegbe is átszűrődött (Nagy István szövegformálásáról részletesen lásd: DOMOKOS, 2020).

²⁴ Sajtóhiba: B.

A GRIMM-MESE

Cím: *Der Froschkönig oder der eiserne Heinrich*, KHM 1. GRIMM, 1812 (1986), 1–5.
A szöveg keletkezéstörténete: A mese első változata az Ölenbergi kéziratban (1810), Wilhelm Grimm lejegyzésében szerepel (*Die Königstochter und der verzauberte Prinz, Froschkönig*). A fivérek a legszebb és legrégebb mesék között tartották számon a történetet. A mese megszövegezéséhez felhasználták többek között Hartmann von Aue 13. századi költeményét, amelyből a szolga nevét kölcsönözték (*Der Arme Heinrich*) és Georg Rollenhagen állateposzát (*Froschmeuseler*, 1595), melyben szerepel az érzelmek vasabroncsokkal való kifejezése. A béka formulaszerű könyörgése több 18. századi forrásban is megtalálható. A mese az 1812-es első kiadástól fogva része a publikált Grimm-mesekorpusznak, azóta viseli változatlanul az 1. sorszámot. A fivérek a mese több szóbeli változatát is ismerték (lásd pl. *Der Froschprinz* címen 1815-ben 13. számon közölt, a későbbi kiadásokból elhagyott szöveget GRIMM, 1815, 91–93.). A KHM 1. számon ismertté vált mese feltehetőleg a kasseli Wild családtól származik. A történet öskéziratában szereplő változata a később kiadottaknál rövidebb és moralizálóbb stílusú. A kiadásról kiadásra változtatott szövegben a mese szexuális implikációinak halványítása figyelhető meg (RÖLLEKE, 1975, 365–367.; BLAMIRES, 2003, 76–77.; ZIPES, 2008; UTHER, 2013, 1–5.; NAGY I. 2015, 54–58.).

A mese magyar recepciója: A békakirály-történet egyike a legközismertebb Grimm-meséknek. Első ismert magyar nyelvű változata Nagy István említett fordításában jelent meg a *Gyermek s házi regék* című antológia I. kötetében (GRIMM, 1861, 1–8.), azonban ennél korábbi, még feltárássra váró magyar fordításokat is feltételezhetünk. A 19. század utolsó harmadának legnépszerűbb Grimm fordítás-gyűjteményét Halász Ignác jegyzi, mely több kiadásban is megjelent, Halásznál tükörfordításban *A békakirály vagy vasas Henrik* címen szerepel a mese (GRIMM, 1878, [1899] 112–116.) A Grimm-meseszöveg fordításai/átdolgozásai a későbbi gyűjteményes Grimm-kiadásokban is rendre szerepelnek (*A békakirály*. GRIMM, [1894] 68–71.; *A békakirály*. KARÁDY [GAAL], [1895] 3–10; GRIMM, 1902, 70–73. Benedek Elek Grimm-fordítása 1904-től számos alkalommal jelent meg, meséinek hatása a szóbeliségben kimutatható ([1914], 3–10.). Halász Ignác nem csak gyűjtött és fordított meséket, de adaptációkat is készített gyerekolvasói számára. Móka bácsi álnéven az elvarázsolt békakirály szüzséjének felhasználásával versbetétes mesefeldolgozást közölt (MÓKA BÁCSI [Halász] *A békakirály*. 1894, 1898). (KOZOCSA, 1963; VOIGT, [1963, 1964] 2007–2009a, 2007–2009b, 2012; DOMOKOS – GULYÁS, 2007–2009).

A NÉPMESE

Típuszám: ATU 440 (*The Frog King Or Iron Henry*) UTHER, I, 262–263.

Elterjedés: Az elátkozott állatvőlegény megszabadításáról szóló mesetípus legkorábbi ismert, szerkezetileg teljes változata a 19. század első felében került lejegyzésre a szóbeliségből. A típus egész Európában elterjedt, különösen Észak- és Kelet-Európából rögzítették nagy számban változatait, de önállóan vagy típuskombinációban meglévő variánsait Európán kívüli területekről is ismerjük (Észak-Amerika, Mexikó, Pakisztán, Kína, Korea). A típus egyes elemei megtalálhatóak középkori latin szövegekben. John Bellenden skót író egy 16. századi változatot közölt (*The Complaynt of Scotland*, 1548),

amelynek 19. századi újraközlését a Grimm-fivérek is ismerték és nagyra értékelték (LEYDEN, 1801). A szájhagyományból gyűjtött számos variáns a Grimm-mesére vezethető vissza. A békakirály történetének napjainkig vizsgálható, főleg viccekben és karikatúrákban megjelenő folklorizmusa meglehetősen termékeny kutatási irány (KOVÁCS, 1977; RÖHRICH, 1979, 1987a, 1987b; ZIPES, 2008; LISZKA, 2013).

Magyar variánsok: Az MNK a típus tizenhárom variánsát tartja nyilván, melyek a nyelvterület változatos pontjairól származnak, ezen kívül több, nem katalogizált, pl. palóc változatát is ismerjük (DÖMÖTÖR, 1988, 220–222). A viszonylag kevés szóbeliségből rögzített típusváltozat inkább a mese közismertségét és nyilvánvaló olvasmányi eredetét, ennek okán pedig a gyűjtők érdeklődésének hiányát jelzi, semmint a mese ismeretlenségét. A Grimm-mese befejező epizódja (az abroncsoktól szabaduló szolgálóról) a magyar variánsokból jellemzően hiányzik. A típusnak többnyire az önmagában álló változatait rögzítették, néhány mese azonban az elvarázsolt férj vagy állatvölegény megváltásáról szóló ciklus más típusaival alkot kombinációt. A magyar változatokban az apa szerepe nem hangsúlyos, az ígéret megtartására vonatkozó didaktikus, tanító jelleg kevésbé dominál. A magyar nyelvű mesék érdekessége, hogy a versbetéteket gyakran dallammal énekelték (olykor a korban közismert műdal-szöveget interpolálva). A típus legkorábbi publikált magyar változata az első magyar népköltési antológiában, Erdélyi János *Népdalok és mondák* című gyűjteményében olvasható: *A csuda-béka* (ERDÉLYI, 1848, 312–314.). A Grimm-mesék hazai fogadtatásához adalék, hogy már e meseszöveg is bizonyos fokig a Grimm-mese hatását mutatja (DÖMÖTÖR, 1988, 222.). Erdélyi néhány meséjét, köztük a békakirályfiról szóló történetet az 1850-es években Réthy Lipót szarvasi nyomdász ponyván közölte, majd néhány évvel később Tichy Alajos nagyváradi nyomdája is kiadta (*Három mulattató tündéri néprege*, 1853, 1862.). Ezek tehát a típus Bucsánszky-kiadványát megelőző, attól eltérő ponyvaváltozatai. (A *Népdalok és mondák* meséinek ponyvai utóéletéről lásd: DOMOKOS, 2015, 47–53.) A mese egy kéziratos feljegyzése megtalálható Kazinczy Gábor 19. század derekán lejegyzett borsodi palóc mesegyűjteményében (C. n. MTAK KIK Ms 10.020/VI. 85r–92r., a mese végén az *özv. Kényi Jánosné, bánfalvi lakos* név- és helymegjelölés szerepel, amelyek feltehetőleg a mese adatközlőjére vonatkoznak). Az elvarázsolt békakirályfi történet itt bevezetesként szolgál az elveszett férj keresése-meseciklus két altípusából álló kombinációjához (ATU 440+ATU 425A+AaTh 425L. Az utóbbi típust Uther beolvasztotta a 425E típusba, amely azonban eltér az itt jelentkező altípustól, ezért kivételesen nem az ATU-, hanem a korábbi AaTh-típusszámra utaltam). A borsodi változattal (a főszeplők megnevezésére és a versbetétekre kiterjedő) szövegszintű egyezéseket mutat egy 1982-es zabari (Nógrád m.) gyűjtés: *Piros Rózsa és a béka* (VILLÁNYI, 1989, 112–115., 156.). A két szöveg hasonlósága alapján feltételezhető, hogy a mesének lehetett egy sajátos, talán észak-magyarországi redakciója (vö. LISZKA, 2016, 338–340.). Kálmány Lajos a 19. század utolsó harmadában vagy a 20. század első évtizedében a mesének két, a magyar nyelvterület keleti részéből származó variánsát rögzítette, Békés és Arad megyékből (Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma 2801/I. 41, 295–300.), Berze Nagy János az 1930-as évek közepén Baranya megyéből jegyezte le a típus két változatát: egy bodai szöveget a 64 éves Katos Istvántól, míg egy másik változatot Csányoszrón gyűjtött a 86 esztendő Jakab Józseftől (BERZE NAGY, 1940, II, 173–175., 494.). Eddigi

ismereteink szerint az 1848-ban született Jakab az egyik első olyan magyar mesemondó, akiről bizonyosan állítható, hogy Grimm-mese származékát mesélte. A ponyvatörténeteket szívesen olvasó Pandur Pétertől Dégh Linda 1942-ben közölte a mese egy bagyi variánsát: *A békának átkozott kirájlfi* (DÉGH, 1942, 271–274.). A mese több 1950-es évekből származó változata is ismert Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből: *Békavőlegény* (BÉRES, 1967, 103–105., 448.), *Békabőrbe átkozott kirájlfi* (ERDÉSZ, 1968, 179–181.). A korábbiaknál is erősebben érződik az olvasmányi hatás a bukovinai székely származású Fábán Ágostonné meséjén: *Béka kirájlfi* (SEBESTYÉN, 1979, 141–142., 375.). Ugyanakkor az 1980-ban Karancskeszin (Nógrád m.) felvett variáns kevésbé a Grimm-verzióra emlékeztet, inkább az észak-magyarországi változatokkal mutat rokonságot: *Békavőlegény* (NAGY Z., 2010, 147–149.).

Irodalom

BÉRES András

1967 *Rozsályi népmesék*. Gyűjtötte, a bevezető tanulmányt írta Béres András, a jegyzeteket Kovács Ágnes készítette. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport. /Új Magyar Népköltési Gyűjtemény 12./

BERZE NAGY János

1907 *Népmesék Heves- és Jász-Nagykun-Szolnok megyéből*. Athenaeum, Budapest. /Magyar Népköltési Gyűjtemény IX./

1940 *Baranyai magyar néphagyományok I–II*. Gyűjtötte, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta Berze Nagy János. Pécs, Kultúra könyvnyomdai műintézet.

1957 *Magyar népmesetípusok I–II*. Pécs, Baranya Megye Tanácsa.

BINDER Jenő

1892 Megjegyzések „A Gesta Romanorum hatása a magyar népköltészetre” című dolgozatra. *Ethnographia*, III, 281–285.

BLAMIREs, David

2003 A Workshop of Editorial Practice: The Grimms Kinder- und Hausmärchen. In: DAVIDSON, Hilda Ellis – CHAUDHRI, Anna (szerk.): *A Companion to the Fairy Tales*. 71–84. Cambridge, D. S. Brewer.

CsÖRSZ Rumen István

2009 *Szóveg szóveg hátán. A magyar közköltészet variációs rendszere, 1700–1840*. Budapest, Argumentum Kiadó.

2014 *A Népdalok és mondák közköltészeti forrásai. Irodalomtörténeti Közlemények*, 118, 611–628.

2016 *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig. Közköltészeti hatások a magyar irodalomban (1700–1800)*. Budapest, Universitas Kiadó.

CsÖRSZ Rumen István (szerk.)

2018 *Magyar világi ponyvairodalom 1700–1820 I. Lírai dalok és versek*. Budapest, reciti /ReTextum 8./

DÉGH Linda

- 1942 *Pandur Péter meséi*. Budapest, Budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudomány-egyetem Bölcsészeti Karának Magyararságtudományi Intézete /ÚMNGy III–IV./
- 1946–1947 Népmese és ponyva. *Magyar Nyelvőr*, LXX, 68–72., 143–147., LXXI, 4–7., 43–45., 88–92.
- 1988 What Did the Grimm Brothers Give to and Take from the Folk? In: MC GLATHERY, James (szerk.): *The Brothers Grimm and Folktale*. 66–90. Illinois, University of Illinois Press.

DOMOKOS Mariann

- 2015 *Mese és filológia. Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből*. Budapest, Akadémiai Kiadó. /Néprajzi tanulmányok/
- 2016 Szóbeli mesék 19. századi nyomtatott forrásai. *Ethnographia*, 127, 543–567.
- 2019a A magyar Grimm-mesehagyomány. A Grimm-mesék megjelenése a magyar irodalomban és folklórban. In: KESZEG Vilmos – SZAKÁL Anna (szerk.): *Krizsa János Néprajzi Társaság Évkönyve 27. Kutatástörténeti, -szemléleti és -módszertani tanulmányok*. 195–224. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság.
- 2019b Gaal György mesegyűjteménye és a populáris olvasmányok. *Ethnographia*, 130, 418–444.
- 2019c A Hóleány története. Egy Grimm-mese megjelenése a magyar nyelvű nyomtatott írásbeliségben és a folklórban. In: Csörsz Rumen István (szerk.): *Doromb. Közköltészeti tanulmányok 7*. 242–274. Budapest, Reciti Kiadó.
- 2020 *Nagy István Grimm-meséi és az Iffusági könyvtár elnevezésű kiadványsorozat*. (Kézirat, megjelenés alatt.)

DOMOKOS Mariann – GULYÁS Judit

- 2007–2009 Magyar nyelvű Grimm-kiadások 1963–2005 (Válogatott könyvjegyzék). In: VOIGT Vilmos: *Meseszó. Tanulmányok mesékről és mesekutatásról*. 127–135. Budapest, MTA–ELTE Folklór Szövegelemzési Kutatócsoport.

DÖMÖTÖR Ákos

- 1988 *A magyar tündérmesék típusai. AaTh 300–749. Magyar Népmesekatalógus 2*. Szerk. DÖMÖTÖR Ákos. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport.

ERDÉLYI János

- 1846–1848 *Népdalok és mondák*. I–III. Pest, Beimel József, Magyar Mihály.

ERDÉSZ Sándor

- 1968 *Ruszkovics István meséi*. Gyűjtötte Erdész Sándor és Halmos István. Szerkesztette és jegyzetelte Kovács Ágnes.) Budapest, Néprajzi Múzeum /A Magyar Népmesekatalógus Füzetek 4./

FARAGÓ József

- 1969 *Kurcsi Minya havasi mesemondó*. Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó.

FEHÉR Zoltán

- 1978 Bátyai népmesék. In: HORVÁTH Attila – SOLYMOS Ede (szerk.): *Cumania V. Ethnographia*. 325–362. Kecskemét, Bács-Kiskun megyei Múzeumok Közleményei.

GÄRTNER Petra

- 2007 Grimm-mesék és illusztrációik a 19. századból. In: DEMETER Zsófia – KOVÁCS Loránd Olivér (szerk.): *Alba Regia (A Székesfehérvári Szent István Király Múzeum Évkönyve)*, XXXVI. 7–24. Székesfehérvár, Fejér Megyei Múzeumok Igazgatósága.

GREGUSS Ágost

- 1863 Felhívás a Kisfaludy-társaság népköltészeti gyűjteményének újabb folyamára. *Pesti Napló*, 1863. aug. 22. XIV, [2.]

GRIMM

- 1861 *Gyermek s házi regék Grimm után* I–II. Fordította NAGY István. Pest, Engel és Mandello tulajdona. /Ifjúsági Könyvtár II–III./
- [1894] *Grimm meséi*. Az ifjúság számára gyűjtötte és átdolgozta ZEMPLÉNI P. Gyula. Budapest – Bécs, Deubler.
- 1902 *Grimm meséi*. Az ifjúság számára kiválogatta és átdolgozta ENDREY Zoltán Tivadar. Budapest, Pannonia.
- [1914] *Grimm testvérek összegyűjtött meséi*. Magyarra átültette BENEDEK Elek. Budapest, Lampel.
- 2016 *Az oroszlán és a béka. Ismeretlen Grimm-mesék*. Fordította ADAMIK Lajos és MÁRTON László. Budapest, Kalligram.

GRIMM, Brüder

- 1812/1815 *Kinder- und Hausmärchen* I. Gesammelt durch die Brüder GRIMM. Berlin, Realschulbuchhandlung.
- 1986 *Kinder- und Hausmärchen gesammelt durch die Brüder Grimm*. Transkriptionen und Kommentare in Verbindung mit Ulrike MARQUARDT von Heinz RÖLLEKE. (Vergrößerter Nachdruck der zweibändigen Erstausgabe von 1812 und 1815 nach dem Handexemplar des Brüder Grimm-Museums Kassel mit sämtlichen handschriftlichen Korrekturen und Nachträgen der Brüder Grimm.) Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.

GRIMM, Jacob és Wilhelm

- 2009 *Családi mesék*. Fordította és az utószót írta ADAMIK Lajos és MÁRTON László. Pozsony, Kalligram Kiadó.

GRIMM testvérek

- 1878 *Gyermekmesék*. Grimm testvérek után HALÁSZ Ignác. Budapest, Eggenberger.
- [1899] *Gyermekmesék*. Grimm testvérek után HALÁSZ Ignác. Budapest, Athenaeum.

GYULAI Pál

- 1961 Felhívás a Kisfaludy-Társaság népköltészeti gyűjteményének újabb folyamára. In: *Bírálatok. Cikkék. Tanulmányok*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta BISZTRAY Gyula és KOMLÓS Aladár. 617–620. Budapest, Akadémiai Kiadó.

HARRIES, Elizabeth Wanning

- 2003 *Twice upon a Time. Woman Writers and the History of the Fairy Tale*. Princeton – New Jersey, Princeton University Press.

IPOLYI Arnold

- 1855a Magyar népmesék. Kiadja Erdélyi János. [Ism.]. *Magyar Sajtó*, I, 82, 1–3.

- 1855b Vizsgálatok a régi magyar népkönyvek felett. (Salamon és Markalf). *Új Magyar Múzeum*, V, 261–303.
- 1858 A magyar népmeseügy s különösen Gaal György mesegyűjteménye. *Új Magyar Múzeum*, VIII, 413–424.
- KARÁDY J. [Ignác?]
[1895] *Regék és mesék. Grimm regéinek felhasználásával átdolgozta Gaal Mózes.* Harmadik, bővített kiadás. Franklin, Budapest.
- KOVÁCS Ágnes
1977 A békakirályfi. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon 1.* 239. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KOZOCSA, Sándor
1963 Grimmsche Märchen in Ungarn. In: DENECKE, Ludwig – GREVERUS, Ina-Maria – HEILFURTH, Gerhard (szerk.): *Brüder Grimm Gedenken I. Gedenkschrift zur hundertsten Wiederkehr des Todestages von Jacob Grimm.* 559–574. Marburg, Elwert.
- KÜLLŐS Imola
2004 *Közköltészet és népköltészet. A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata.* Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- LEYDEN, John
1801 *Complaynt of Scotland. Written in 1548. With a preliminary dissertation and glossary.* Edinburgh, Archibald Constable.
- LISZKA József
2013 A halhatatlan Békakirály (Adalékok az első számú Grimm-mese kelet-közép-európai adaptációihoz). *Eruditio – Educatio*, VIII, 1, 3–32.
2016 A Grimm testvérek Békakirály (ATU 440) című meséjének interetnikus összefüggéseire. In: LISZKA József: *Határvidékek. Határok és határtalanságok az összehasonlító folklorisztika és etnológia szempontjából.* 327–340. Komárom – Somorja, Fórum.
- MIKOS Éva
2010 *Árpád pajzsa. A magyar honfoglalás-hagyomány megszerkesztése és népszerűsítése a XVIII-XIX. században.* Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete – PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan Kiadó.
- MIKOS Éva – Csörsz Rumen István
2019 Cheap Print in Eighteenth- and Nineteenth-Century Hungary. In: ROUD, Steve – ATKINSON, David (szerk.): *Cheap Print and the People: European Perspectives on Popular Literature.* 274–306. Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing.
- MÓKA BÁCSI [HALÁSZ Ignác]
1894 A békakirály. Mese. *Pesti Napló* (márc. 4.), XLV, 63, 25–26.
1898 A békakirály. *Budapesti Napló* (szept. 4.), III, 243, 13–14.
- NAGY Ilona
2015 A Grimm testvérek mesegyűjteményéről. In: GULYÁS Judit (szerk.): NAGY

- Ilona: *A Grimm-meséktől a modern mondákig. Folklorisztikai tanulmányok.* 15–63. Budapest, L'Harmattan – MTA BTK Néprajztudományi Intézet.
- NAGY Zoltán
2010 *Fanyűvő Jankó. Palócföld meséi és mondái Nagy Zoltán gyűjtésében.* Sajtó alá rendezte BENEDEK Katalin. Budapest, Balassi Kiadó. /Magyar Népköltészet tára X./
- OITTINEN, Riitta
2000 *Translating for Children.* New York, London, Garland.
- ORTUTAY Gyula
1963 Jacob Grimm és a magyar folklorisztika. *Ethnographia*, LXXIV, 321–336.
1972 A Magyar Népköltési Gyűjtemény 100 éve. *Ethnographia*, LXXXIII, 437–443.
- POGÁNY Péter
1978 *A magyar ponyva tüköre.* Budapest, Magyar Helikon.
- RÓNA-SKLAREK, Elisabet
1912 Einige Grimmsche Märchen im Ungarischen Volksmunde. In: GRAGGER Róbert (szerk.): *Philologiai dolgozatok a magyar–német érintkezésről.* 3–15. Budapest, Hornyánszky.
- RÖHRICH, Lutz
1979 Der Froschkönig und seine Wandlungen. *Fabula*, 20, 170–192.
1987a *Froschkönig.* In: RANKE, Kurt et al. – BREDNICH, Rolf Wilhelm et al. (szerk.): *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung* Band 5. 410–424. Berlin – New York, de Gruyter.
1987b *Wage es, den Frosch zu küssen! Das Grimmsche Märchen Nummer Eins in seinen Wandlungen.* Köln, Diederichs.
- RÖLLEKE, Heinz
1975 *Die älteste Märchensammlung der Brüder Grimm. Synopse der handschriftlichen Urfassung von 1810 und der Erstdrucke von 1812.* Cologne – Genève, Fondation Martin Bodmer.
- SCHENDA, Rudolf
1970 *Volk ohne Buch. Studien zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe, 1770–1910.* Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann.
1976 *Die Lesestoffe der kleinen Leute. Studien zur populären Literatur der 19. und 20. Jahrhunderten,* München, C. H. Beck Verlag.
- SEBESTYÉN Ádám
1979 *Bukovinai székely népmesék I. Fábián Ágostonné meséi.* Szekszárd, Kiadja a Tolna megyei Tanács V. B. Könyvtára.
- SHAVIT, Zohar
1986 *The Poetics of Children Literature.* Athens, University of Georgia Press.
- SOLYMOSSY Sándor
1913 Idegen mesék meghonosodása. *Ethnographia*, XXIV, 1–8.
- TAKÁCS Lajos
1964 Mese és olvasmány egy mesefenntartó közösség életében. *Néprajzi Közlemények*, IX, 257–271.

TÓTH Rezső

1905 *A magyar ifjusági irodalom s a népiskolai ifjusági könyvtárak*. Budapest, Athenaeum.

TURÓCZI-TROSTLER József

1936 Világirodalom magyar ponyván. *Magyar Nyelvőr*, LXV, 112—117.

UTHER, Hans-Jörg

2004 *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography*. I. *Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales with an Introduction*. II. *Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales*. III. *Appendices*. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia /Folklore Fellows Communications 284–286./

2013 *Handbuch zu den „Kinder- und Hausmärchen“ der Brüder Grimm. Entstehung- Wirkung- Interpretation*. 2., vollständig, überarbeitete Auflage. Berlin, de Gruyter.

VERES Imre

1875 Az öreg ember és az arany mozsár. *Magyar Nyelvőr*, IV, 375–376.

VOIGT Vilmos

[1963] 2007–2009a A Grimm mesék magyar fordításai. In: Uő: *Mesező. Tanulmányok mesékről és mesekutatásról*. 122–125. Budapest, MTA-ELTE Folklór Szövegelemzési Kutatócsoport. /Szövegek és elemzések 2./

[1964] 2007–2009b Új adatok a Grimm-mesék magyar fordításaihoz. In: Uő: *Mesező. Tanulmányok mesékről és mesekutatásról*. 126. Budapest, MTA-ELTE Folklór Szövegelemzési Kutatócsoport. /Szövegek és elemzések 2./

1974 *A népköltési (folklór) alkotások kritikai kiadásának szabályzata*. A dialektológiai szöveggondozás szabályzatát készítette BALOGH Lajos, Budapest, Akadémiai Kiadó. /Szerkesztési Irányelvek IV./

2012 Németországból, Ausztrián keresztül Magyarországra (Grimm hatás a magyar népmesére). In: LISZKA József (szerk.): *Acta Ethnologica Danubiana. Az Etnológiai Központ Évkönyve* 14. 27–36. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Komárom.

VILLÁNYI Péter

1989 *Tündérmesék a zabari néphagyományban*. Debrecen, KLTE. /Gömör Néprajza XX./

ZIPES, Jack

2008 What Makes a Repulsive Frog so Appealing: Memetics and Fairy Tales. *Journal of Folklore Research*, 45, 2, 109–143.

MARIANN DOMOKOS

GRIMM TALES IN 19TH-CENTURY HUNGARIAN CHAPBOOKS.
REVIEW OF A FORTHCOMING SOURCE COLLECTION

The paper and the accompanying extract present a collection of texts bearing the working title *Grimm Tales in Hungarian Chapbooks (1860–1900)*. The forthcoming source collection provides a selection of texts at the intersection of two almost completely unexplored 19th-century source groups: Hungarian-language Grimm editions and chapbook tales. The aim of this publication is to draw attention to the specific and multi-layered textual tradition of Hungarian-language Grimm tales, as well as to provide data and perspectives for the research of chapbooks containing fairy tales and for the Hungarian reception and folklorization of Grimm tales.

Keywords: historical textual folklore, fairy tale research, history of publications, 19th-century chapbooks, Grimm tales in Hungarian, folklorization